

ПОРОДИЧНИ И ВЛАДАРСКИ ОДНОСИ У КРАЉЕВСКОЈ КУЋИ УРОША ВЕЛИКОГ ПО АРХИЕПИСКОПУ ДАНИЛУ ДРУГОМ

Сажетак: Краљ Урош (1243–1276), који ступа на српски престо после браће, Радослава (1228–1234) и Владислава (1234–1243), био је добар политичар и дипломата, а оштар и одлучан у доношењу одлука и за породицу и за државу. За његову владалачку политику везује се и традиционално сагласје између цркве и монарха у вођењу државне политике, утолико пре што је од 1266. поглавар Српске цркве, архиепископ Сава II, био краљев брат. Треба истаћи и краљев толерантан однос према становништву католичке вероисповести у Србији тога доба. Изгледало је да се за владе краља Уроша и државни и породични живот воде успешно. Али, извесни документи, нарочито посланице краљеве жене, краљице Јелене, тврде другачије. Породичне несугласице дошле су видно до изражаја са побуном сина Драгутина и његовом борбом против оца 1276. која се завршава поразом краља Уроша, када долази до (прве) смене власти у тој краљевској породици. Међутим, 1282. године долази и до друге смене на српском трону, када краљ Драгутин предаје Рашки престо свом брату Милутину. Тада су српске земље „договорно“ подељене између три владара, краља Милутина, краља Драгутина и краљице Јелене. Слога међу браћом – српским краљевима – није била дугог века. Иза отворених сукоба и краткотрајних помирења, долази до злостављања и убиства наследника или могућих наследника српске круне, сада већ посебних краљевских кућа Србије.

Кључне речи: краљ Урош, краљица Јелена, краљ Драгутин, краљ Милутин

Историјски подаци о владарима из краљевске куће Уроша I, или Великог¹, како је познато, налазе се у повељама, посланицама, записима, а доста прикладан извор представљају и њихови житијни списи од архиепископа Данила Другог, у којима су извесни историјско-породични догађаји исприча-

¹ Краљ Урош се код Доментијана у завршници житијног текста о Светом Сави (у Шафариковом испису, у преводу Л. Мирковића, 1988, ст. 233), означава са „Стефан Урош“; код Данила, у делу *Живот благочастивога краља Уроша*, у зборнику: *Животи краљева и архиепископа српских*, Службе, Просвета, СКЗ, Београд, у језичкој верзији Лазара Мирковића, Димитрија Богдановића и Дамњана Петровића, 1988, ст. 48, читамо: „... звани велики краљ Урош“. Константин Јиречек, у *Историји Срба*, књ. 1, 1979, ст. 187, обележава га са „краљ Стефан Урош I“, како га и (касније) Станоје Станојевић означава (*Годишњица Николе Чулића*), што ће бити полазни римски број за даље српске краљеве са владарским именом Урош; тако је краљ Милутин – Урош II, а Стефан Дечански – Стефан Урош III.

ни са узајамним прожимањем чињеница. Иако је основна намера ових списа похваљивање, они и са таквом апологетиком, „с обзиром на њихову суштину и функцију, треба да се уброје у средњовековну историографију“ – закључује Станислав Хафнер у својој студији *Данило II као средњовековни историограф*.² Поред ових извора, податке о поменутом раздобљу у Србији пружају, између осталих, и византијски савремени историчари, а затим Дубровник и папа. Полазна основа за овај рад су поменута житија владара из зборника Архиепископа Данила II: *Животи краљева и архиепископа српских*.³

Како је историјски познато, краљ Урош I (1243–1276) дошао је на Рашки престо после смене владара – старије полубраће, а синова краља Стефана Првовенчаног – Радослава и Владислава. Из *Житија краља Уроша*, читамо да је „овај велики краљ Урош ... пун милости и божанствене благодати, васпитан у доброј вери и разуму својих родитеља и научен божанственом закону, био је ревнитељ отачаским законима и предањима“.⁴ У наставку уводног хвалоспева, аутор Житија каже да „... овај благочастиви и велики краљ Урош, непоколебивом вером љубави хришћанске предржа престо краљевства живећи у најсрдачнијој љубави са околним царевима, јер га веома љубљаху због врлине његове, поштујући га по достојању и знајући га као крепкога краља у своме отачаству, у српској земљи“.⁵ Посматрајући га са позиција политичког опредељења према околним владарима, К. Јиречек нема много хвале за поменутог владара и констатује за њега „да није имао таленат и далеки поглед свога оца, 'првовенчаног' краља“.⁶ Па ипак, историјски подаци показују да је краљ Урош „предржао“ српски престо 33 године. Ожењен француском принцезом из анжујске породице, према житијној белешци „живљаше овај христољубиви краљ у своме отачаству са Богом дарованом му супругом, ... бољубивом Јеленом, увек непрестано поучавајући се премудрости...“.⁷

² Станислав Хафнер, *Данило II као средњовековни историограф* у: зборник радова *Архиепископ Данило II и његово доба*, Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, САНУ, 1987. Научни скупови, књига LVIII (58), Одељење историјских наука, књига 17, Београд, САНУ, 1991, стр. 137. Иначе, Никола Радојчић даје изузетно прегледно „развојни“ пут ставова о историјској мисли и улози Данилових *Живота*, од грофа Ђорђа Бранковића и Јована Рајића до његовог времена, у гл. II студије Животописачки рад архиепископа Данила II и његових настављача, у књизи *Стара књижевност*, Српска књижевност у књижевној критици, приређивача Ђорђа Трифуновића, Београд, Нолит, 1965, стр. 389–394. Из новије литературе, наводимо овде само име Мирјане Живојиновић, која о Данилу као историјском извору износи у раду *Живот архиепископа Данила II као извор за ратовање Каталонске компаније*, Зборник радова Византолошког института 19 (1980).

³ Данило Други, *Живот благочастивог краља Уроша*, *Животи краљева и архиепископа српских*, *Службе*. Приредили др Гордон Мак Данијел и проф. др Дамњан Петровић, језичка верзија: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић, Просвета, СКЗ, Београд, 1988.

⁴ Исто, стр. 48.

⁵ Исто.

⁶ Константин Јиречек, *Стефан Урош I, Глава прва, Четврти одељак – Србија велика сила на Балканском полуострву под потомцима Немањиним (1196–1371), Историја Срба, Прва књига до 1537. године, (Политичка историја)*, Друго допуњено и исправљено издање, Превео Јован Радонић, Слово љубве, Београд, 1978, стр. 177.

⁷ Фусн. под 3, ст. 49.

Општа места, овде, као житијни „подаци“ о краљу Урошу I, заправо, само резимирају извесне историјске чињенице. Кад Данило каже да су околни владари поштовали овог краља „по достојању и знајући га као крепкога краља у свом отачаству, у српској земљи“ – није само уопштени хвалоспев, већ реторичко потврђивање чињеница из економског, верског и духовно-културног напретка Србије за његове владе. Учврстивши границе своје државе према суседима, и укинувши „удеоне кнежевине и у Зети и у Захумљу“⁸, краљ Урош, централизујући власт, обликује унутрашњу политику према економским могућностима своје природно богате земље. Довођењем Саса почетком пете деценије XIII века⁹, као рудара за експлоатацију бакра, сребра, злата и другог рудног блага, створене су велике економске могућности за развој не само Брскова, као главног налазишта руде, већ и много шире; стварају се услови за јачи развој трговине и, како је познато, проширене су трговачке везе нарочито са Дубровником, Котором, Венецијом, Фиренцом. Оваква економска ситуација посебно је омогућила развој занатства и заната са племенитим металима. Исто је тако документовано да се за само место експлоатације, Брсково, везује ковница новца, као што ће се касније, са преласком Саса на Рудник, и тамо ковати новац.¹⁰

Значајно место за унутрашњу политичку стабилност имало је „сагласје“ између владара и цркве, а пре свега Српске цркве. У Урошевом отачаству је, иначе, ово наслеђе из Византије, традицијски породично обележје из времена његовог оца краља Стефана Првовенчаног и брата му, Саве Немањића, првог српског црквеног поглавара – архиепископа. У времену владавине краља Уроша I на челу Српске православне цркве је архиепископ Арсеније, затим долази краљев брат, архиепископ Сава II и потом верни краљев пратилац Јоаникије. Овај српски владар, син Венецијанке Ане Дандоло, католикиње, из породице венецијанских дуждева, и ожењен Францускињом, принцемом из владарске куће Анжуанаца, католикињом Јеленом, пре свега, због српских поданика на Приморју, као и због колоније Саса¹¹, имао је изузетно разумевање за ову вероисповест на територији српских земаља. Али и католичко становништво на Приморју је поштвало начела свога владара, саглашавајући се његовом политичко-верски негативном односу према дубровачким тежњама за верском јурисдикцијом.¹²

⁸ Милош Благојевић, Дејан Медаковић, *Историја српске државности, Књига I*, 2000, стр. 153.

⁹ Сима Ђирковић, Десанка Ковачевић-Којић, Ружа Ђук, *II Долазак Саса и успон Брскова, Старо српско рударство*, Прометеј, Вукова задужбина Београд, Нови Сад, 2002, стр. 21.

На новцу из ковнице Брсково су ликови краља Уроша и краљице Јелене.

¹⁰ Исто, стр. 25–28.

¹¹ Исто, стр. 22, где се, између осталог, износи да је у Брскову „била прва саска општина која је уживала аутономију. У Брскову су Саси имали свога кнеза, католичку цркву и свештенство, ... (и своје аутономно судство). ... То је, иначе, прва позната католичка парохија у Србији“.

¹² Истакнута борба за верски примат између Бара и Дубровника, која по С. Хафнеру (2001, 51), пада у време женидбе „Уроша I Јеленом“, и са податком како су папски изасланици тада испраћени, које наводи Ст. Станојевић у раду: *Борба за самосталност католичке цркве у*

У осврту на сагледавање личности краља Уроша I, дотаћи ћемо се још његове потребе да се породични преци, Сава и Симеон Немања, још једном покажу у високо духовној светлости, поверавајући тај рад светогорском јеромонаху Доментијану.¹³

Доминантна општа места, сходно самој структури житија, и надаље о краљу пружају само опште и селективне чињенице из личног и породичног живота: после женидбе стоји молитва Богу коју упућују краљ и краљица за рођење сина, са испуњеном молбом. У овом делу *Житија* следи даље Драгутиново хришћанско образовање, затим женидба принцем Кателином, „од царског племена угарског народа“.¹⁴ А потом, од конкретних и релевантних догађаја за ово *Житије*, Данило износи само сукоб између сина и оца – краљевића Драгутина и краља Уроша.

Од бројних ратова¹⁵ што их је краљ Урош I водио против околних земаља, са више или мање успеха, а понекад и дипломатијом (Бугарска, Византија, Мађарска и у сталном сукобу са Дубровником), писац житија приказује једино рат који доводи, са сменом на престолу, до изузетних промена у породичним и владарским односима, везаних како за унутрашњу, тако и за спољашњу политику. О оваквом избору историјских чињеница које дају истину у самом житију, Хафнер аналитички излаже: „Таква техника не даје историју као апстрактно догађање, историју по себи, него ... чињеницу одабрану као релевантну, прерађену у облику причања, први пут писмено фиксирану, на сећање и поуку људима. Тежиште лежи на осмишљеном причању у смислу дотичног литерарног канона“.¹⁶

Немањићској држави (Београд, 1912, 121). „Шта се нас тиче папа? Господин наш, краљ Урош, наш је папа!“, јасно дефинише уређену државу и позицију владара у њој.

¹³ Аутор *Житија Светога Саве и Светога Симеона*, Доментијан, оставио је аутобиографске податке о себи и као писцу ових дела, о времену кад је писао и за кога је писао. Наводимо сегмент са краја Савиног житија у преводу из Коментара у књизи: *Доментијан, Живот Светога Саве и живот Светога Симеона*, коју је приредила Радмила Маринковић, Просвета - СКЗ, Београд, 1988, стр. 377 и 378. Запис из Пећког рукописа. „У лето 6762. индикта II. за царство благовернога цара Грка кир Калојана, и у дане самодршца српскога, унука светога Симеона, а сина Стефана ... А због вере коју имађаше ка преосвећеном свом господину Сави благоверни господин наш, Стефан краљ Урош, посла њему Бог пресавршену молитву његову, ову књигу, коју прими као превелики часни дар“.

¹⁴ Фусн. 3, стр. 52.

Житијно излагање у овом Урошевом животопису је део *Житија краља Драгутина*, како је показао Љубомир Стојановић у Гласу СКА, CVI, 1923. наводећи одвојена житија краљице Јелене и краља Драгутина, пронађена ван Даниловог зборника.

¹⁵ Однос Византије према Србији и обрнуто добро је познат из историјских српских и страних докумената; од научника који су се тиме бавили, овде наводимо само нека: К. Жиречек, Љ. Стојановић, С. Новаковић, Б. Ферјанчић итд. Али, треба истаћи и име византијског, односно, никејског високог царског представника и историчара Георгија Акрополита (1217–1282), савременика краља Уроша I. Између неких података које је оставио о српском менталитету, дао је и (по Радићу, 2003: 163–169) кратак податак о успешном српском војевању 1257. против Византије. За однос Србије са Дубровником, Жиречек, у *Историји Срба*, I књ. 1978, 178–186, скоро таксативно наводи Урошеве несугласице и походе на Дубровник.

¹⁶ Види фусн. 2, стр. 134.

Повод за овај рат је децидирано истакнут: пренебрегавање датог обећања краља Уроша и сину (Драгутину) и његовом тасту (угарском краљу Стефану V) да део свог краљевства уступи „младом краљу“ – Драгутину, после женидбе са угарском принцезом. Како то српски краљ није учинио ни за живота Драгутиновог таста¹⁷, а ни касније, стари српски владар се суочава са „великом силом народа угарског и куманског“¹⁸ и „у земљи званој Гацкој син одоле своме родитељу и узне престо његов силом“¹⁹ – каже Данило. По историји, било је то „с јесени“ 1276. године. Овде треба напоменути један, историји познат, Урошев неславни поход против Мађара, који се збио пре женидбе младог краља Драгутина. Тада, како Јиречек излаже, краљ Урош „буде не само потучен, него са многим својом властелом као сужањ одведен Бели IV (1268). ... Међу условима за мир вероватно беше обећао да ће Урош I, још за живота, поделити са својим сином Стефаном (Драгутином) престо и краљевину...“²⁰ По свему овоме, пријатељство је тада склопљено и свадба уговорена. У *Житију* после Драгутинове женидбе стоји констатација (два пута): „... (Драгутин) живљаше ... са женом својом у двору родитеља својих...“²¹ односно, „И живео је ... у дому очеву са нешто мало људи својих ... чекајући да прими оно што му је његов отац обећао“²² О неким породичним несугласицама, или размирицама, дотле нема ни помена.

Са општим епитетима из *Житија краља Уроша*, који сублимирају његове карактерне специфичности, али и из других списа, добијамо доста тачну слику његове личности, или карактера, а тиме и став за одлучујући догађај 1276. године. Већ на почетку овог житијног излагања читава синтагма је начињена од епитета за његову физичку слику: био је „савршен великолепном

Као приповедна целина, кроз модел средњовековне поетике описује се ток догађања: син се три пута обраћа оцу – краљу да испуни обећање око савладарства на српском престолу. Модел молба у обраћању три пута је по „библијској“ бројци три, која је поред бројева 4, 7, 12, 40 – „међу верујућим у Христу имала огроман ауторитет“, каже Р. Радић у прилогу *Средњовековни писци и бројке* (2003, 177). О томе говори и Жак Ле Гоф у сегменту *Број*, у зборнику *Човек средњег века* (2002, 37–38). Сама молба „дај ми достојан део твога имања“ (Данило, 1988: 53) је опште место из библијског стиха по Луки 15, 12, као и бројни други библијски цитати које је Данило користио.

¹⁷ Угарски краљ Стефан V, таст Драгутинов, а син угарског краља Беле IV, умро је 1272. године.

¹⁸ Фусн. 3, стр. 54.

¹⁹ Исто, стр. 55.

У монографији *Сопоћани* (1963, 21) Војислав Ј. Ђурић каже: „(Краљ Урош) Свој животни пут завршио је, такође, у стилу свога доба. Пошто је изгубио престо, отишао је у манастир, тамо се замонашио и добио име Симеон, као и његов дед, велики жупан Немања, да би убрзо затим умро и био сахрањен у задужбини коју је наменио за свој и породични маузолеј“.

²⁰ Константин Јиречек, *Историја Срба књ. I, Стефан Урош I (1243–1276), Прва глава, Четврти одељак, Србија велика сила на Балканском полуострву под потомцима Немањиним (1196–1371)*, Београд, 1978, стр. 183.

²¹ Фусн. 3, стр. 52.

²² Исто, стр. 53.

лепотом изгледа и красотом²³, што потврђује скоро витешки изглед и ктиторска фреска у Сопоћанима. Тај „крепки краљ“, као „ревнитељ отачаским законима и предањима ... са непобедивом вером љубави хришћанске“²⁴, у Србији је чувао дух „Светосавске цркве XIII века“.²⁵ Са својим високим образовањем, које је, вероватно, стекао на двору, са својим ауторитативним понашањем, скоро и по начину војевања, овај српски владар наличи слици западњачког суверена коју Жак Ле Гоф даје у књизи *Човек средњег века*. А опет, као српски *pater familias*, у породици је спроводио доследно своје одлуке, а у државничким пословима је био апсолутистички монарх. Уосталом, носио је овај владар особине највишег српског племства – по оцу, краљу – и господство венецијанских дуждева, по мајци.

Говорећи о феудалној хијерархији Запада, а једнако битно у друштвеном устројству и Запада и Истока, Ле Гоф се посебно осврће на ауторитет, као једну од веома битних карактеристика тога доба, а која је изражена и у понашању овог српског краља. О том кодексу понашања Ле Гоф коментарише, између осталог, и ово: „На друштвеном и политичком плану човек средњег века морао је да буде послушан према старијима црквеним достојанственицима ако је клирик, краљу, феудалном господару, старешини заједнице ако је световно лице“.²⁶ Закључни став о ауторитету, овај аутор даје кроз констатацију: „Послушност је била велика интелектуална и друштвена врлина, која се захтевала од човека средњег века“.²⁷ Тако је и српски краљ Урош у Србији био највећи ауторитет како за поданике тако и за своју породицу. Посматрано са тог аспекта, син (Драгутин) је морао без поговора да поштује очеву – краљеву вољу о неодобравању, односно, одбијању непотребно преурањене поделе државе и власти из бројних политички реалних околности, а вероватно, и из личних – субјективних разлога. Овде треба, пре свега, узети у обзир од раније познату²⁸ исказану аспирацију Угарске према неким српским земљама, која се сада, поменути обећањем, на неки начин и остварује. Поред могућег политичког утицаја, биле су присутне и верске претензије за унијаћење. Те политичко-верске проблеме Хафнер посматра са ширих позиција: ту и Рим и папа имају своју идеју. Иначе, овде за време владе краља Уроша, а везано за XIII век, Хафнер констатује: „Посебно поглавље у римској унионистичкој политици онога времена представља учешће Угарске, која је делимично уз помоћ Рима, а делимично без те помоћи, ратом или династичким везама, настојала да прошири своју власт на српску територију и да латински утицај учини важећим“.²⁹

²³ Исто, стр. 48.

²⁴ Исто.

²⁵ С. Хафнер, *Српски средњи век, Студије о Србима*, 2001, стр. 45–53.

²⁶ Жак Ле Гоф, *Ауторитет, Социјалне и политичке опсесије: хијерархија, ауторитет, слобода*, у зборнику *Човек средњег века*, СЛЮ, 2007, стр. 40.

²⁷ Исто, стр. 41.

²⁸ К. Лиречек, 1978, стр. 182, фусн. 112.

²⁹ С. Хафнер, *Светосавска црква и Рим у XIII и XIV веку, Српски средњи век*, 2001, стр. 52.

Нашавши се између очевог – владарског ауторитета, с једне стране, и инсистирања угарске круне за испуњење обећања о деоби српског краљевства, што се и у *Житију* истиче, краљевић устаје против оца владара, победивши га уз војну помоћ угарског краљевства, како стоји и у *Житију* и у историјским документима. Евидентно обећање о „поклону“ младом брачном пару (Драгутину и Кателини) на управу, не налазимо да је било временски регулисано, с обзиром на то да аутор *Житија* даје Драгутинову молбу на следећи начин: „И живео је (Драгутин) ... у дому очеву са нешто мало људи ... очекујући да прими оно што му је његов родитељ обећао“.³⁰ Уз логично очекивање и настојање угарске круне да се обећање што пре реализује, може се претпоставити да је и млада Урошева снаха – Кателина имала исту жељу, јер је живела породично на двору свога свекра, краља Уроша. За тај дворски живот с краја шесте деценије XIII века византијски историчар Пахимер износи карактеристику изузетне скромности, коју је стекао из неуспеле византијске преговарачке мисије око могуће женидбе принца Милутина, млађег Урошевог сина, са византијском принцезом Аном. Пахимер наводи за ову прилику речи краља Уроша, који је, показујући на једну дворјанку са преслицом у руци, рекао: „Тако се ми опходимо с нашим снахама“.³¹ Да ли је то била само намештена „дворска слика“ за нежељене посетиоце или реалност, нема података. Нема историјских података ни о породичним разговорима између Драгутина и Кателине, што је разумљиво, али исто тако нема података ни о могућем ставу краљице мајке – Јелене Анжујске око овакве поделе краљевства. Тада, 1268. изгледало је да све тече у складу са одлукама српског суверена.

У сплету политичких догађаја и ратова који су се дешавали у том периоду у окружењу Србије, краљ Урош, који је у њима учествовао, добро се сналазио. Када је Карло I Анжујски постао господар Сицилије (1267/8), а претендујући, потом, на Албанију и Србију, био је у непријатељским односима са српским владарем; али само неколико година касније (1273) дипломатски и пријатељски односи су успостављени. Историја не бележи ко је томе био иницијатор, већ само, поред других, и српски долазак у пријатељску мисију Карлу I. Могло би се претпоставити да је у краљевској кући Уроша I краљица Јелена, као образована, трезвена и веома способна особа³², а као рођака

³⁰ Фусн. 3, стр. 53.

³¹ В. Ђурић, *Сопоћани*, 1963, стр. 20, у фусн. 10, даје податак одакле је текст наведен. Код Ђурића текст гласи: „Према једном пристрасном опису византијског писца Пахимера, види се да су скромност и уздржаност биле цењене на двору као врлине. Када му је дошла византијска делегација да се упозна са обичајима Срба, њиховим начином живота и управом, како би оценила могућност удаје византијске принцезе за његовог млађег сина Милутина, краљ се зачудио раскошној пратњи са евнусима. ... Одмах им је показао на једну скромно одевену девојку која је седела са преслицом у рукама и упозорио их: 'Тако се ми опходимо с нашим снахама'“. Лиречек, 1978, стр. 183, коментарише овај неуспели женидбени преговор о коме Пахимер извештава, али не наводи разлоге неуспеле мисије.

³² Фусн. 3. „Месеца фебруара, осми дан, богоугодно житије и непорочни живот благочастиве и христољубиве госпође наше, блажене Јелене монахиње“. У овом *Житију* на стр. 83. Данило, између осталог, износи и ове њене карактерне особине: „Оваква је била нарав ове блажене:

овог, сада, сицилијанског краља, имала значајну породично-политичку улогу у сређивању односа између два владара. На другој страни, стални сукоби између Дубровника и Уроша трајали су од његовог устоличења до краја краљевања. Често су те борбе биле толико жестоке да је Дубровник тражио помоћ од Млетака, а кад су мировни споразуми закључивани, не ретко су били „са великим новчаним жртвама“, уз „губљење црквене власти“ на читавој територији српске државе, као у години 1254.³³ код католичког живља. И надаље, овде до пред крај шездесетих година XIII века, без обзира на све мировне споразуме, између Дубровника и српског владара није било пријатељства. Ни помоћ са стране (у галијама на мору, зајам у новцу од Млетака), ни подизање одбрамбеног зида, под кнезом Јованом Квиринијем (1265–1266), који је обухватио „подграђе Св. Николе ... *de Campo* и боље бранио пристаниште“³⁴, нису давали сигурност од напада краља Уроша. Судећи по времену писања сачуване посланице краљице Јелене из 1267/8. када су Дубровчани у веома незавидном положају (и то већ од 1265.) према српском краљу Урошу³⁵, они се тада, на челу са кнезом Иваном Сторлатом и уз духовну подршку архиепископа Алеарда (Фрањевца са Сардиније) обраћају српској краљици Јелени за „сарадњу“ или, тачније, за помоћ. Тада им она даје писмено обећање под заклетвом да ће штитити интересе дубровачких трговаца, чак и ако краљ буде томе противан. Посебна њена обавеза у овој посланици била је према дубровачком кнезу да ће га обавестити у случају краљевог планираног напада на тај град.³⁶ Тешко је поверовати да овакве њене самосталне одлуке нису биле у раскораку са краљевим, односно, са државном политиком, а још је мање вероватно да су породични односи, тада, били идилични. Интересантан податак за однос краљица Јелена – краљ Урош I, за време његове владавине, који налазимо у овом документу упућеном Дубровчанима, је да иза писаног обећања стоји завршна изјава: „И ја постављу моју печат на сијеј књиже“.³⁷ Ова званично печатана изјава о сарадњи са краљевим противницима, односно, непријатељски расположеним снагама, пружа могућност за промишљање о породичној „слободи“ жене – супруге владара у доношењу одлука, чак и кад су оне супротне интересима владарске куће, односно, краљевој и државној политици.

оштра речју, а блага по природи, непорочна животом, у заповедању кротка, да обрати доброразумним речима, да теши нелицемерно и бе злобно, ... просто казати била је украшена сваком врлином. Опевану и свехвалну благодат имађаше, коју је примила просвећењем св. Духа, познавајући све књиге, била је готова да одговори свакоме ко је пита. Њена реч била је растворена сољу, ...“

³³ Фусн. 6, стр. 179.

³⁴ Исто, стр. 185.

³⁵ Фусн. 20, стр. 185.

³⁶ Радмила Маринковић, *Писах и потписах, Аутобиографске изјаве средњег века*, Нолит, Београд, 1996, стр. 68. Посланица краљице Јелене Дубровчанима, или повеља, како се још третира, чува се у Хисторијском архиву Дубровника.

³⁷ Исто.

Бавећи се општим појмом жене у средњем веку на Западу, Жак Ле Гоф, између осталог, констатује и ово: „У средњовековним документима насталим у друштву којим управљају мушкарци, глас жена ретко се чује и често је сведен само на највише слојеве“.³⁸ Дошавши тако из највиших редова француског племства, краљица Јелена, „кћи славних родитеља, који су били у великом богатству и слави“³⁹, са западњачком културом и високим образовањем, а као краљица у Србији, не само да се чује, већ уз пуну слободу одлучивања, она потврђује потписом и својим печатом, овде, свој став. За овакву самоуверену и слободну одлуку⁴⁰ требало је имати јак ослонац и добру „заштиту“, ако је потребно, јачу и од самог краља ове православне земље XIII века, и у којој је она брачно живела са тим истим краљем. У организацији и захтеву дубровачког архиепископа Алеарда, њена заклетва пред двојцом представника фрањевачког реда „Мале браће“, као и пред два дубровачка госпара⁴¹, указује на реалну претпоставку да ће та иста Црква, буде ли требало, имати моћ да заштити једног оваквог савезника са круном. Не налазимо податке да је тада, мање од две деценије у српском православном краљевству, краљици католикињи била потребна било каква помоћ. Евидентно је, само, да овде, у преломним годинама између шесте и седме деценије XIII века, у краљевству Србије, испод уобичајено видног породичног живота у краљевској кући Уроша I и Јелене, сваки члан породице води своју политику према способностима и моћима.

Интригантне су извесне историјско-временске датости о подизању Јеленине задужбине Градац и о „поновном“ осликавању Урошеве ктиторске композиције у Сопоћанима. У *Житију краљице Јелене*, Данило пише о њеној одлуци да (самостално) сагради манастир, следећим речима: „Ево видим својим очима божаствене цркве и свете манастире, што подигоше христољубиви мужеви од основа ради славослова Божјега, а себи на вечни спомен. Зато треба и ја да се бринем да и ја уз Божју помоћ подигнем храм у име пресвете Богоматере, не

³⁸ Фусн. 25, стр. 27.

³⁹ Фусн. 3, *Житије краљице Јелене*, стр. 81.

⁴⁰ О потреби ослобађања Цркве XIII века на Западу од доминације краља и моћних феудалних господара, односно о потреби премоћи Цркве над световном власти, говори Жак Ле Гоф у сегменту *Слобода* у зборнику *Човек средњег века*, 2007, стр. 41. Он каже да „за побуну човека против феудалних стега, парадоксална је чињеница што црква даје знак. Под барјаком потраживања слободе за цркву (*Libertas Ecclesae*), црква с папском столицом на челу, тражи независност у односу на световност која ју је 'феудализацијом' потчинила“. Овај гест слободе у одлукама краљице Јелене уклапа се у слободарску идејност Цркве фрањевачког реда, као и у послушност верних синова и кћери – кад је у питању женски монашки ред Св. Кларе, „пучки“, Кларисиме, са истим правилима „Мале браће“.

⁴¹ Из посланице – повеље краљице Јелене Дубровчанима, по преводу Радмиле Маринковић, *Писах и потписах*, 1996, стр. 68, наводимо сегмент ове заклетве: „... Обетују се архиепископу Дубров'чкому, и кнезу, и всој опћине градској, ... И овози ја пишу малому брату Никуле и брату јегову Франчиску и господом Дубров'чским Михаилу Бенчулићу и Петру Богданићу. ...“

би ли ми Она била молитвена заступница у дан судњи“.⁴² Није то била необична одлука за краљицу са дубоким хришћанским уверењем и са исихастички молитвеним животом, иако у Србији то прва чини, утолико пре што су и друге владарке на страни подизале храмове – „као вечни спомен“. Овај манастир је био посвећен Богородици, као Хиландар и Студеница Немањина, „и у многим појединостима му је била узор Студеница“⁴³, а подигнут је за живота њеног мужа краља Уроша, око 1270. године, односно, десетак година иза његове задужбине Сопоћана. Градећи Сопоћане, „Урош је пре свега желео да његова црква постане лични маузолеј и гробница његових најближих“.⁴⁴ Тако је Војислав Ђурић прокоментарисао, између осталог, и ову значајну намену Сопоћана, наводећи имена краљу најближих, који су ту нашли вечно пребивалиште. Била је то, најпре, његова мајка, Ана Дандоло, која је умрла док је храм грађен, затим је краљ пренео „тело свог оца Стефана Првовенчаног, који је био сахрањен најпре у Студеници а затим у Жичи“.⁴⁵ Ту су још: Вуканов син, „краљев брат од стрица, велики кнез Ђорђе“, архиепископ Јоаникије⁴⁶ и, наравно, краљ Урош.

Анализирајући осликавање Сопоћана, В. Ђурић за ктиторску композицију каже следеће: „Неколико година по завршетку рада на најстаријем сопоћанском сликарству, предузета је извесна рестаурација, односно, један уметник, вероватно по ктиторском захтеву, поново је живописао доњу зону у југозападном делу наоса. Каква је била потреба да се одмах након живописања читаве цркве на тај слој стави нов, ... данас није познато. Тек, чињеница је да су на новом слоју малтера насликани, вероватно између 1270. и 1275. године Христос на престолу, Богородица, Симеон Немања, Симон (Стефан Првовенчани), ктитор Урош I, његови синови Драгутин и Милутин и још тројица светих ратника“.⁴⁷ Овде нема лика краљице Јелене, жене краља Уроша. Да ли се и на овај начин одразио несклад у краљевској породици тих седамдесетих година, не може се тврдити, али су присутне чињенице да је краљевски брачни пар, у размаку од десетак година изградио две посебне гробне цркве, различитих стилова, обострано потенцирајући, на различите начине, родоначелника династије Симеона Немању, и да се на породичној ктиторској композицији у Сопоћанима не налази краљица Јелена.

После Драгутинове победе 1276. над оцем, краљем Урошем, који је потом отишао „у неку земљу“ и тамо умро, а црквени поглавар архиепископ Јоа-

⁴² Данило, *Житије краљице Јелене*, Просвета, СКЗ, 1988, стр. 92.

⁴³ Војислав Ј. Ђурић, Гордана Бабовић, *Рашко и приморско градитељство, Српска уметност у средњем веку I*, СКЗ, Београд, 1997, стр. 144–146. Истичући карактеристике храма Градац, његове посебности у градитељству су дошле до изражаја „крз готичку стилску обраду...“ (стр. 14), поред неких узора из Студенице.

⁴⁴ Војислав Ј. Ђурић, *Сопоћани, Уметнички споменици Југославије*, 1963, стр. 29.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

Транслацију архиепископа Јоаникија је организовала краљица Јелена са сином Стефаном Драгутином.

⁴⁷ В. Ђурић, *Ктиторска композиција у храму, Сопоћани*, 1963, стр. 87.

никије напустио црквени трон, породични односи у овој владарској кући, логично, били су промењени, што је имало конкретне последице у владавини српским земљама. Сада, за Драгутиново устоличење благослов⁴⁸ даје краљица мајка – Јелена, као једини легитимни представник владарске куће после краља Уроша. По Данилу, њен приступ овом чину је, пре свега, излагање о (овом) државном преокрету, или државном удару, са аспекта хришћанске идеологије, о чему она каже: „Господару мој и чедо моје љубљено, ово све што се догоди с нама, то не би од руке снаге твоје, но од Бога, у чијим је рукама све и у кога нема обзирања на лице. Он једини све ово учини“.⁴⁹ А затим, иза поуке сину кроз апостолску рефлексију о пролазности свега: славе, богатства и живота, „ова христољубива, дарова му савршен благослов и мир, и тако пође у одељени јој свој крај, примивши много имање и часне дарове, колико је хтела, од љубљенога сина свога“.⁵⁰ Била је то сада подела власти у српској држави, односно, подела српских земаља на скоро два легитимна владара: краљ Драгутин са столовањем у Рашкој, а на другој страни, били су поседи краљице мајке, којима је она самостално управљала. Њен избор је био, пре свега, по Јиречеку, Приморје, „од Дубровника до Скадра, ... у унутрашњости, Плав (код Гусиња) на горњем Лиму и замак у Брњацима у најгорњем крају Ибра“.⁵¹ Земљама краљице Јелене, којима је она управљала што их је Јиречек навео, још је В. Ћоровић показао и додао да је и Требиње било под њеном управом⁵², а М. Динић (1951) показује да је требињска област под управом краљице Јелене већ после пораза краља Уроша од 1276. до 1308. када је те крајеве краљ Милутин доделио свом сину Стефану (Дечанском).⁵³ Била

⁴⁸ Описани чин устоличења, када родитељ са благословом дарује престо, односно, преноси власт свом сину, налазимо и у ранијој житијној литератури. Тако је Стефан Немања, приликом абдикације 1196. (а пре монашења) устоличио са својим благословом за владара Србије сина Стефана, првовенчаног касније краља, о чему пишу сви аутори Симеонових житија: Сава, Стефан, Доментијан и Теодосије. И када Драгутин (1282) предаје власт своје брату Милутину, стоји код Данила (стр. 24, СКЗ, 1935) кратка беседа, благослов и на крају, поука. И кад архиепископ Данило крунише Душана за краља, стоји благослов од свих окупљених, односно, од целог сабора (стр. 165, 1935). Да је и Драгутиново проглашење за Стефана краља било на сабору, потврђује фреска из капеле краља Драгутина „у Ђурђевим Ступовима код Новог Пазара“, за коју Јанко Радовановић, говорећи о саборима, у монографији *Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века* (1988, стр. 60) каже: „На западном своду је Устоличење краља Драгутина 1276. године, насликано за живота...“

⁴⁹ Фусн. 3, стр. 57.

⁵⁰ Исто: К. Јиречек сматра да је при овој „подели“ територија после пораза краља Уроша, и Милутин „добрио своју засебну област“ (1978, стр. 18).

⁵¹ К. Јиречек, Глава друга, Офансива против Византије. Полет Србије под краљевима Стефаном Драгутином (1276–1282, на северу до 1316), Стефаном Урошем II Милутином (1282–1321) и Стефаном Урошем III (1321–1331), Четврти одељак, 1978, стр. 187.

⁵² Владимир Ћоровић, *Подела власти између краљева Драгутина и Милутина 1282–1284*, Глас СКА СХХХVI, Београд, 1929, стр. 11.

⁵³ Михаило Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас САН ССII, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. I, Београд, 1951, стр. 70, 80.

је то, како објашњава М. Благојевић, „држава краљице Јелене и тако се она у делу Данила II изреком назива“.⁵⁴ Термин „држава“ из *Житија краљице Јелене* не би требало правно изједначавати са истим термином који се везује за одељене области што су их српски владари – родитељи додељивали на управу својим престолонаследницима, као нпр. „Стефану Дечанском, младом краљу Душану“⁵⁵, где су млади били у некој врсти „вазалног“ односа према „сениорима“, односно, краљевима. У својој „држави“ краљица Јелена је управљала самостално, нарочито за Драгутинова краљевања; чини се (чак) да је она, својим сугестијама имала утицај на политичко усмеравање самог краља – сина Драгутина, судећи по организацији спољнополитичких односа. Тада су успостављени добросуседски односи са Дубровником, а затим, потпуно политичко окретање „драгом рођаку“ Карлу Анжујском. Иначе, краљ Урош је према овом, сада, сицилијанском краљу после 1272. имао умерен политички став, али после његове смрти, Србија постаје политички савезник Анжуанаца. „Извесну улогу морале су имати и везе краљице Јелене, коју је Карло Анжујски називао предрагом рођаком“.⁵⁶ Тако је, између осталог, потпуно разумљиво што је Србија за краља Драгутина 1281. године приступила Савезу у Орвијету, који је против Византије иницирао Карло Анжујски. Судећи по свему, у периоду Драгутиновог краљевања, породично-политички односи између краља и његове мајке краљице, били су складни и успешни.

Међутим, сплет околности⁵⁷, субјективних и објективних, везаних за српског краља и државу, као и за друге суседне земље, 1282. доводи до великих промена: у Србији до смене владара, а у регији до смене власти великих сила. Тада, краљ Стефан Драгутин абдицира у корист млађег брата, Милутина. Аутор *Житија, Данило*, као главни разлог наводи краљев пад с коња (у лову) и, том приликом, поломљену ногу, као Божју казну за оно што је учинио свом оцу, краљу

⁵⁴ Милош Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, у зборнику *Архиепископ Данило II и његово доба*, САНУ, 1991, стр. 143.

⁵⁵ Исто, стр. 147.

⁵⁶ Сима Ћирковић, *Српске и поморске земље краља Уроша I*, *Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке 1371*, СКЗ, Београд, стр. 354.

⁵⁷ Из сплета околности које дају књижевни историчари, наводимо само неке. Милош Благојевић, Дејан Медаковић (2000, стр. 153), у одељку *Учвршћивање међународног положаја српске краљевине и цркве*, у књизи *Историја српске државности*, за Драгутиново повлачење са престола, читамо: „Он је у ствари био приморан да се одрекне престола из више разлога, а највише због тога што је српска властела била незадовољна Драгутиновим чврстим везама са Угарском. Незадовољна је била и Црква због Драгутиновог насилног преотимања престола“. Затим, Јиречек (1978, I књ., стр. 188) упућује на „стална четовања на српско-византијској граници“ без много успеха, што српској властели није одговарало; иза овога, Јиречек наглашава (неуспели) склопљен Савез у Орвијету 1281. године, који је Карло Анжујски иницирао против Византије, а коме је и Драгутинова Србија приступила. И када се десила „Сицилијанска Вечерња“ (31. марта 1282), крвава, али успешна побуна Грка против анжујског господара, уништени су сви „грчки планови Карла Анжујског“. Овакав исход српског савезника морао је да остави траг у концепцији даљег краљевања у Србији. Најзад, ту је и несрећни Драгутинов пад с коња, који по Данилу, има одлучујућу улогу за одлуку о напуштању Рашког престола.

Урошу.⁵⁸ На сабору у Дежеву, „дарујући“ свој престо, Драгутин даје и „драгоцене дарове, и злато и хаљине скупocene царске, коња свога и оружје своје, које сам на себи, на свом телу ношаше“.⁵⁹ Из *Житија* се не види да је то чин присиле, а исто тако ни да су чланови породице овог владара имали учешће у оваквој одлуци.⁶⁰ Данилов даљи житијни хвалоспев потврђују и историјски подаци да, после овога, екс-краљ Драгутин одлази у северне српске крајеве, добивши нешто касније (1284) од угарске круне Мачву са Београдом и крајеве у Босни: Усору и Соли.⁶¹

Абдикацијом краља Драгутина и Дежевским споразумом, Србија је подељена на три дела управе: са рашком круном сада на глави, краљ Милутин влада старим и централним српским земљама; Драгутин је и даље носио краљевско звање, са додатком Сремски, а краљица Јелена је и даље задржала управу над областима које је и дотле имала. Тако се 1282. године Урошево краљевско отачаство поделило на три географско-политичке целине, а владарска кућа на три владарска имена: два брата – краља (Милутин и Драгутин) и краљицу мајку, удову – опатицу, односно, монахињу Јелену. Покушавајући тада да избалансира породично краљевске и владарске односе на територији српских земаља, односно, државних целина, по Данилу, она показује изузетне особине брижне мајке која своје синове саветује, од њих захтева слогу и(ли) даје свој благослов. Размишљајући трезвено, суочена са примерима борбе за превласт у свом времену, а и раније, краљица Јелена, обраћајући се са поукама својим синовима – краљевима, каже: „Децо моја љубима у Господу, вама говорим, а ви слушајте разумно речи моје и не одбаците поуке ваше матере, сећајте се да сте пород и васпитање хришћанске вере и народа благовернога...“⁶², где после набрајања потребе за добрим делима, у завршници своје поуке – беседе истиче неопходност братске љубави и слоге: „Зато и ја вама говорим вазљубљена моја децо, ... Ради тога јављам вам ове речи да останете у љубави. ... А брат кога

⁵⁸ Данило, *Животи краљева*, стр. 60.

Кроз покајну молитву Драгутин истиче своје грехе: „Сагреших, Владико, очисти ме, и чинио сам безакоње, опрости ми. Јер ... не послушах заповести божаственога Ти писма, ... 'Ко злостави оца, матер, смрћу нека умре'. ... 'Поштуј родитеље равно са Богом'. Ове заповести преступивши, ја јадни, погубих самога себе, подигавши руку на свога родитеља, ...“.

⁵⁹ Данило, исто, стр. 61.

⁶⁰ Милунка Митић, *Жртва или саможртва краља Драгутина – Из Житија краља Драгутина у Даниловом зборнику – Жртвовање и саможртвовање у књижевности, Књижевност и историја III*, Зборник радова са трећег научног скупа, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу и Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета, Ниш, 1998.

⁶¹ Данило, стр. 70. Наводећи области које је Стефан Драгутин „предржао“, даје и историјске податке о његовом деловању тамо: „земљу отачаства свога, доби многе крајеве угарске земље, а такође и босанске земље. Многе од јеретика босанске земље обрати у хришћанску веру и крсти их“.

Јиречек, ст. 190. О овоме Јиречек каже: „Српски и латински извештаји спомињу обраћање патарена.“; М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас САНУ 23 (1951), стр. 61–82.

⁶² Данило, *Житије краљице Јелене*, Зборник *Животи краљева...*, стр. 89.

брат помаже, јесте као тврд и висок град“.⁶³ Историја показује да је краљица мајка посредовањем успоставила у почетку солидан однос међу синовима, краљевима; они заједнички ратују, односно, помажу један другоме у походима, најпре против Византије⁶⁴, затим против браничевских бољара, „велможа“ Дрмана и Куделина⁶⁵, као и против видинског владара, Шишмана.⁶⁶ Овако складни односи потрајаће нешто мање од две деценије, тачније, до Милутиновог измирења са византијским царем Андроником II и одлуке да се ожени његовом ћерком, принцезом Симонидом. Политички интереси међу браћом – краљевима су сада супротстављени, што доводи до грађанског ратовања, са мањим прекидима, скоро читаву деценију. Судаћи по политичком деловању краљице мајке – Јелене⁶⁷ уопште, али и посебно у складу са верским тежњама папа, свакако да је и она имала конфликтне ситуације са сином, краљем Милутином,

⁶³ Исто, стр. 90.

⁶⁴ Данило, *Житије краља Милутина*, стр. 115, 116.

Јиречек, *Стефан Урош II*, стр. 191, наводи 1283. годину када су браћа краљеви Милутин и Драгутин заједно успешно ратовали против Византије. М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности*, 2000, стр. 154.

⁶⁵ Данило, *Житије краља Милутина*, стр. 118; Јиречек, *Стефан Урош II*, стр. 191, 192.

⁶⁶ Данило, исто, стр. 117–120.

⁶⁷ Политичко ангажовање краљице Јелене је потпуно отворено дошло до пуне афирмације након краљеве смрти, и то како у Србији тако и ван ње. О томе сведоче, по Јиречеку (I, стр. 191), писма папе Николе IV из 1288, 1290. и 1301. године, упућена овој српској краљици, као посреднику за остваривање црквене уније са папом, која није успела, јер је сада одлучујућу реч имао краљ Милутин са својом властелом. Такође је позната њена верско-политичка мисија из 1291. код бугарског цара Тертерија, са истом идејом о унији, што Јиречек износи и у првој и у другој књизи *Историје Срба*, 1978 (I, стр. 191; II, стр. 75).

Верско-политичка улога краљице Јелене на територији католичког становништва у српским земљама није занемарљива: подизање, помагање и даривање католичких храмова, затим, помоћ у жити приморским градовима посредовањем код Карла II Анжуанца, напуљског краља. Посебно је јак утицај ове краљице био при избору барских црквених поглавара, као што је, на пример, посредовање код папе за избор барског надбискупа, Марина Петра Заре (по Г. Суботићу, *Краљица јелена Анжујска – ктитор црквених споменика у Приморју*, *Историјски гласник* 1–2, 1958, стр. 142). Иначе, у гладним годинама (током XIII и нарочито у XIV веку), Дубровник је био добар снабдевач житом, те код Р. Радића, *Глад у српским земљама XIII–XV века (Историографски покушај)*, у књизи *Из Цариграда у српске земље, студије из византијске и српске прошлости*, 2003, стр. 97, читамо о навали гладних, између осталог, и ово: „Велико веће је 22. септембра 1303. године забранило житељима града и дистрикта да примају словенске придошлице који су стизали сами или са породицама. ... Ова одлука се није односила на властелу краља Драгутина, која је са породицама већ боравила у граду и на трговце који су ту доносили храну“. Свакако да су добри односи краљице Јелене и краља Драгутина са Дубровником имали утицај на овакав однос према српској властели.

Међутим, њен однос према српском и светосавском верском опредељењу огледа се најјаче у одлуци за градњу манастира Градац на Ибру (око 1270), који представља њен врхунски домет поштовања српске верске духовности, што у њеном Житију заузима централни Данилов хвалоспев на лествици њеног хришћанског подвигања. Ту је и сахрањена.

Затим, позната су њена даровања српским православним храмовима, као што је, на острву Враћина, „манастир Св. Николе у Зети, који су обдарили краљица Јелена око 1280. краљ Урош II Милутин око 1296.“ (Јиречек, II, стр. 400).

нарочито у деветој деценији XIII века, као и кроз прву деценију XIV (1303), када су позиви, од папе Бенедикта XI (1303), а затим од Климента V (1308), „упућени краљу Урошу да пристане уз Рим, остали без ... икаквог успеха“.⁶⁸ Иначе, отворене размирице и између православне Цркве и овог српског краља су настале због његових женидбених „авантура“, а посебно због година принцезе – девојчице⁶⁹, са којом се сада женио. Тада су избиле на видело отворене несугласице и између старе краљице и сина Милутина поводом ове женидбе и њене одлуке да не присуствује том венчању, а на чему је византијска страна нарочито инсистирала. А иза свега, 1308. краљевић Стефан (Дечански), већ ожењен, доби на управу краљичине поседе: Зету и Требиње.

Почетком XIV века, односно, до смрти краљице Јелене, 1314. године, у некад краљевској кући Уроша I, а сада у два одвојена краљевства српских земаља нема ни мира, а о складу породичном не треба ни помишљати. Ђуро Тошић, у насловљеном сегменту „Требињски крај у склопу немањићке државе“ књиге *Требињска област у средњем вијеку*, за ово време даје следећу формулацију: „У јеку грађанског рата између Милутина и Драгутина (1301–1312) краљица Јелена се 1308. године одрекла власти над приморјем – Зетом и Требињем – у корист Милутиновог старијег сина Стефана. Да ли је то учинила због година, или су интереси краља Милутина налагали да на то место дође његов син, остаје да нагађамо“.⁷⁰ До окончања овог грађанског рата дошло је са вестима што их је донео хиландарски игуман, касније архиепископ, Никодим, који је као посредник учествовао у Цариграду у саветодавним и мировним преговорима са царским властима и црквеним поглаваром. Привид политичког мира је успостављен, али слога никад више. Када је краљица мајка Јелена две године након овога умрла (1314), сахрани је присуствовао од синова само Милутин, док је Драгутин послао своју властелу. И сви каснији покушаји Урошевих снаха, Кателине и Симониде, да успоставе неке породичне односе⁷¹ до Драгутинове смрти (1316) одраз су грађанског понашања личности које су са стране дошле у краљевску кућу Уроша Великог.

Породични несклад са борбом око власти или превласти код Немањића су познати од самог почетка; били су то, најчешће, оружани сукоби међу браћом. Сада, у краљевској кући Уроша I, 1276. син устаје против оца – краља и у борби, победивши га, одузима му престо. За овакав поступак, у Житију експлицитно наведен разлог само кроз синовљеву молбу – без одговора, „драмски“ показује психолошко-емоционални набој, којим се јавља „поме-

⁶⁸ Јиречек, стр. 191.

⁶⁹ Јиречек, стр. 194. Најодлучнији противник брачне везе краља Уроша II и премладе Симониде, која, по Пахимеру, она не имађаше још ни шест година, а по Грегори, осам, „...“ био је „патријарх Јован из Созопоља“. Међутим, овог пута је српског краља „венчао охридски архиепископ Макарије“.

⁷⁰ Ђуро Тошић, *Требињски крај у склопу немањићке државе, Требињска област у средњем вијеку, Историјски институт САНУ, Посебна издања, књ. 30, Историјски институт САНУ, Београд, 1998, стр. 81.*

⁷¹ Милунка Митић, *Средњовековна дворска прича – најлепше чудо у Житију краљице Јелене*, Зборник радова са Научног састанка слависта у Вукове дане 38/2, МСЦ, Београд, 2009.

рање у равнотежи емоционалних снага у породици⁷². Овде, у Србији XIII века краљ Урош I, као апсолутни суверен, одлучује сам и његова „Снага индивидуалности је инстинктивна сила која покреће самостално функционисање“⁷³. Без међусобне праве комуникације у оваквој ситуацији, овакав исход је био неминован. Са историјске позиције, овај догађај је условио бројне померене или поремећене односе, најпре у породици, а затим у државној политици.

На другој страни, краљица Јелена, са јако израженом материнском љубављу и у сталној бризи за добробит својих синова, покушава да својим поукама али и молбама да сачува слогу међу њима, што је успевала са променљивим исходима. Чини се да се такви покушаји „осећају“ и после њене смрти, када се, после поклоњења гробу краљице мајке, Стефан Драгутин састао у Паунима са братом Урошем Милутином, „тако да су се посрамили сви који су зло мислили и њима слични, видећи њихову преизобилну љубав...“⁷⁴, пише Данило. Символички гледано, краљица мајка Јелена, духовно и делимично „материјално“ много година иза смрти, „окупила“ је своје синове. Чланови владарске куће Уроша I сачрањени су одвојено у три одвојена гробна храма: у Сопоћанима су краљ Урош и Драгутин, у Грацу на Ибру краљица Јелена и, вероватно, њена кћи принцеза Брњача, а у Грачаници краљ Милутин. По Невену Плећевићу, у манастиру Градац, поред њених честица моштију чувају се и делићи моштију краља Драгутина и десна рука „блаженог краља Милутина“⁷⁵.

Литература

- Архиепископ Данило Други. (1988). *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили проф. др Гордон Мак Данијел и проф. др Дамњан Петровић, језичка верзија: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић и Дамњан Петровић. Просвета, СКЗ: Београд.
- Архиепископ Данило II и његово доба*. (1991). Зборник са Међународног научног скупа поводом 650 година од смрти, децембар 1987, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, Књига VIII, Одељење историјских наука, Књига 17. САНУ: Београд.
- Благојевић, М. (1991). *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, у зборнику *Архиепископ Данило II и његово доба*. САНУ: Београд.
- Благојевић, М., Медаковић, Д. (2000). *Историја српске државности Књига I, Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*, уредник Чедомир Попов, САНУ, Огранак у Новом Саду, „Беседа“, Истраживачка установа православне Епархије бачке, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа: Нови Сад.

⁷² Јелисавета Тодоровић, Снежана Стојиљковић, Владимир Хедрих, *Породица као систем, Породични односи и доживљај односа са родитељима*, у: Зборник радова *Личност и социјална ситуација – 100 година од рођења Николе Рота*, Филозофски факултет, Ниш, 2011, стр. 99.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Данило, ст. 104.

⁷⁵ Невен Плећевић, *Српски светачник*, 2007, ст. 262 и 268.

- Динић, М. (1951). *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас САН ССII, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. I, Београд.
- Доментијан. (1912). *Живот Светога Саве и живот Светога Симеона*, приредила проф. др Радмила Маринковић, превод Лазар Мирковић. Просвета, СКЗ: Београд.
- Ђурић, В. Ј. (1963). *Сопоћани*, Едиција Уметнички споменици Југославије. СКЗ, Просвета: Београд.
- Ђурић, В. Ј., Бабовић, Г. (1997). *Рашко и приморско градитељство, Српска уметност у средњем веку I*. СКЗ: Београд.
- Ђурић, И. (1991). *Дежевски сабор у делу Данила II*, у Зборнику Архиепископ Данило II и његово доба. САНУ: Београд.
- Јиречек, К. (1978). *Историја Срба, Књига I* и Јиречек Константин, Радонић Јован, *Историја Срба културна историја*, друго допуњено исправљено издање, Књига II. Слово љубве: Београд.
- Ле Гоф, Ж. (2007). *Човек средњег века*, Превеле са француског, италијанског и руског Љиљана Мирковић, Сања Ђурковић, Мирела Радосављевић и Алиса Чавлина. СЛЮ: Београд.
- Маринковић, Р. (1996). *Писах и потписах, Аутобиографске изјаве средњег века*. Нолит: Београд.
- Маринковић, Р. (2007). *Светородна господа српска*, Друго допуњено издање. Друштво за српски језик и књижевност: Београд.
- Мишић, С. (2012). *Студије о средњовековном Полимљу*. Филозофски факултет у Нишу: Ниш.
- Павловић, Л. (1965). *Култови лица код Срба и Македонаца*. Смедерево: Народни музеј.
- Плећевић, Н. (2007). *Српски светачник*. Словенско Слово: Београд.
- Пурковић, М. А. (1996). *Принцезе из куће Немањића, Историјска студија*, Поговор Раде Михаљчић. Пешић и синови: Београд.
- Радић, Р. (2003). *Из Цариграда у српске земље, Студије из византијске и српске историје*. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд.
- Станојевић, С. (1912). *Борба за самосталност католичке цркве у Немањићкој држави*. САН: Београд.
- Тодоровић, Ј., Стојиљковић, С., Хедрих, В. (2011). *Породица као систем, Породични односи и доживљај односа са родитељима*, у: Зборник радова *Личност и социјалне ситуације, 100 година од рођења Николе Рота*, Приредили Владимир Нешић, проф. др Александра Костић, доц. др Владимир Хедрих. Филозофски факултет у Нишу: Ниш.
- Тошић, Ђ. (1998). *Требињска област у средњем вијеку*. Историјски институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, Књига 30, Историјски институт САНУ: Београд.
- Ђирковић, С. (1981). *Српске и поморске земље краља Уроша I, Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке 1371*. СКЗ: Београд.
- Ђирковић, С., Ковачевић-Којић, Д., Ђук, Р. (2002). *Старо српско рударство*. Прометеј: Нови Сад, Вукова задужбина: Београд.

- Ђоровић, В. (1929). *Подела власти између краљева Драгутина и Милутина 1282–1284*. Глас СКА СХХХVI: Београд.
- Хафнер, С. (1991). *Данило II као средњовековни историограф*, у: зборник *Архиепископ Данило II и његово доба*. САНУ: Београд.
- Хафнер, С. (2001). *Српски средњи век, Студија о Србима*. Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина: Београд, Матица српска: Нови Сад.

Milunka Lj. Mitić

FAMILY AND MONARCHICAL RELATIONS IN THE ROYAL HOUSE OF UROŠ THE GREAT – ACCORDING TO ARCHBISHOP DANILO THE SECOND –

Summary: King Uroš (1243–1276) was a capable ruler, a good diplomat in his country, and resolute in making decisions for his family and the state. His tolerant attitude towards the Catholic religion in Serbia of that time is particularly significant. It seemed that public affairs and family life had been harmonious in the lifetime of King Uroš, although it is not corroborated by certain documents. Family disputes were clearly expressed as far back as 1276, after the rebellion of the son Dragutin against his father King Uroš and the King's defeat in this battle. After this change of power, Serbian lands were divided into two governments: one administered by King Dragutin and the other by Queen Jelena. After the second change of government in 1282, the family life and state affairs in Serbia were seemingly lead without any major frictions and alterations, but the Serbian lands were now evidently divided into three parts: among the brothers - kings and the Queen. After that, there were open conflicts, temporary reconciliations and, eventually, the complete break-up between the sons of King Uroš.

Key words: King Uroš, Queen Jelena, King Dragutin, King Milutin, power